

Marcuse és a diákok

E számunkban részletet közlünk Herbert Marcuse *Az egydimenziós ember* című könyvéből. Mi készítetett e nehezen követhető és szerzője hegeli—marxi—freudi hatások alatt kialakult felfogását kifejező szemelvény közreadására? Marcuse népszerűsége a lázongó nyugat-európai diákok között? Sok vitát kiváltó előadása az UNESCO rendezte legutóbbi Marx-kollokviumon? E körülmények kétségtelenül szerepet játszottak, ám a választást elsősorban a mű szabta meg. Ha erős túlzásnak is tartom azt az értékelést, hogy Marcuse írása a „legfelforgatóbb könyv, amely az Egyesült-Államokban századunk folyamán megjelent“ (Serge Mallet), kétségtelen, hogy *Az egydimenziós emberben* kifejtett kritika a modern tőkés ipari társadalomról egyike a legeredetibbeknek. Nem értünk egyet Marcuse felfogásával és e könyv konklúziójával. Ez azonban nem akadályozhat meg bennünket abban, hogy — szerkesztői koncepciónkhoz híven — megismertessük a *Korunk* olvasóit azzal a gondolkodóval, akit a róla írt cikkek százaiban a nyugati diákifjúság bálványának, profétájának neveznek. Becsületes vita, hiteles dialógus csakis szövegek alapján lehetséges, csakis így etikus.

De mindenekelőtt mutassuk be Marcusét. A ma hetvenedik évét taposó filozófus Berlinben született és Freiburgban végezte irodalmi, bölcséleti és szociológiai tanulmányait. Húszéves, amikor Németországban kitör a forradalom. Karl Liebknecht és Rosa Luxemburg meggyilkolása után Marcuse kilép a szociáldemokrata pártból. Nem akar közösséget vállalni azzal a szervezettel, amelynek egyik vezetője, Noske — a gyilkosok pártfogója. 1927-ben a *Gesellschaft* című folyóirat filozófiai szerkesztője. Gondolkodására — vallomása szerint — *A tőke* és Marx ifjúkori írásai gyakorolták a legmélyebb hatást. A hitlerizmus elől Svájcba, majd Franciaországba menekül, ahol a „frankfurti iskola“ többi képviselőjével (Adorno, Horkheimer) újra kiadja a *Zeitschrift für Sozialforschung* című folyóiratot. 1937-ben az Egyesült Államokban telepedik le, de míg barátai a háború után visszatérnek Frankfurtba, ő Amerikában marad. Több ottani egyetemen tanít, az utóbbi időben az év legnagyobb részét Kaliforniában tölti, s onnan jár megtartani előadásait a nyugat-berlini egyetemre. Két legismertebb műve az *Erosz és civilizáció* (1955) és a már említett könyv, amely 1964-ben jelent meg Bostonban.

Nem olvastam az *Erosz és civilizációt*, ezért tájékoztatásul csak annyit mondhatok róla, hogy könyvében Marcuse is megkísérli a mar-

xizmus és a freudizmus összeegyeztetését. Látja viszont, hogy a pszichoanalitikus terápia végső soron be akarja illeszteni a beteg egyént a beteg civilizációba, illetve úgy kívánja az előbbit gyógyítani, hogy elvisselhetővé teszi létét a civilizáció részeseként.

A beteg civilizáció — Marcuse számára — az úgynevezett fogyasztó társadalom. Az *egydimenziós emberben* Marcuse több síkon elemzi azokat a módszereket, amelyekkel e társadalom vezető erői menteni igyekeznek a történelmileg túlhaladott kapitalizmust.

A fogyasztó társadalom urai totális hatalomra törnek az egyének fölött. Céljukat az emberekkel való manipulációval, a fogyasztás útján történő integrálásukkal szándékoznak elérni. A társadalom tagjainak nevelő kondicionálása nem enged helyet semmilyen bíráltnak vagy ellenállásnak. Ez a társadalom bekebelezi, a maga céljaira hasznosítja az egyének vágyait és aspirációit. A kultúr-ipar, a tömegtájékoztatási eszközök kommercializálják az irodalmi és művészeti alkotásokat, megfosztják őket eredeti jelentésüktől. Ezek az alkotások is arra szolgálnak a manipulálóknak, hogy profitot hajtsanak és lehetővé tegyék a kizsákmányoló rendszer zavartalan működését. (Ezt a jelenséget elemzi szemelvényünk is, amelyben Marcuse azt vázolja, hogyan válik a magas kultúra bekebelezésével és kommercializálásával egydimenziójúvá a fogyasztó társadalom műveltsége.) Ebben a modern társadalomban háttérbe szorul a nyílt erőszak alkalmazása, a fogyasztásban elidegenedő munkás maga is beilleszkedik a rendszerbe. Éppen ezért Marcuse nem hisz a nyugati országok munkásosztályának vezetése alatt kibontakozó szocialista forradalomban. Könyvének borulató következtetése így szól: „Remény csak a reménytelenek számára létezik.“

Az említett Marx-kollokviumon Marcuse kifejtette, hogy napjainkban robbanó forradalmi energiák csak a „peremrétegekben“, a gyarmati népekben, a gettók színesbőrű lakosaiban, a lumpenproletariátusban és végül a diákságban gyűltek fel. Ők azok a reménytelenek, akiknek elégedetlensége és lázadása megdöntheti a tőkésrendszert.

Kétségtelen, hogy Marcuse elemzése az egydimenziós társadalomról és emberéről sok találó megfigyelést és valós diagnózist tartalmaz. A fogyasztó társadalom marxista bírálói nem is nélkülözhetik ezeket a megállapításokat, még ha ezotérikus — keveseknek szóló — megfogalmazásuk meg is nehezíti felhasználásukat. Nem fogadhatjuk azonban el Marcuse végletes, pesszimista nézeteit a forradalom erőiről. Nem vitatjuk, hogy a neokapitalizmus társadalompolitikájának sikerült-e átmenetileg megtévesztenie a munkásság bizonyos csoportjait. Több országban (és különböző mértékben) ez az integrálódás valóban megfigyelhető. Nem vonjuk természetesen kétségbe a gyarmati népek, a gettó-lakosok és a fiatal értelmiség nagy forradalmi képességeit sem. Hiszen éppen Lenin elévülhetetlen érdemei közé tartozik a gyarmati-nemzeti forradalmi mozgalmak történelmi szerepének és a nyugati munkásmozgalmal való egybekapcsolásuk szükségességének a felismerése. Elméleti szempontból azonban indokolatlan a forradalom katalizátorainak az a leszűkített sémája, amely nem számol a modern kapitalizmus mély ellentmondásainak dialektikájával és azokkal a folyamatokkal, amelyek előbb vagy utóbb újra galvanizálni fogják a munkásosztály forradalmi energiáit.

Marcuse marxista bírálói (Roger Garaudy, André Gorz) kimutatták, hogy a német filozófus következtetései elhamarkodottak. Ha a fejlett nyugati országok munkásságának bizonyos rétegeiben lassabban is tudatosul annak szükségessége, hogy forradalmi úton oldják meg a műszaki fejlődés és a technika tökéletes felhasználása között feszülő ellentmondást, a strukturális reformok követelése már egyre nagyobb tömegeket mozgosit. A Marx-kollokviumon tartott vitaelfoladásában Garaudy kénytelen volt leszögezni: „Ha a negativitást csupán a peremrétegekben keressük, gyengítjük a forradalmi erőket. Ezért Marcuse tételei nem járulnak hozzá az elemzés elmélyítéséhez, hanem zavart okoznak.“

Még meg sem száradt a nyomdafesték az elméleti vitáról szóló tudósításokon, amikor maga a valóság is rácaffolt Marcuséra. A francia dolgozók általános sztrájkjára gondolok. E küzdelem megmutatta, hogy a francia munkásságban is hatalmas forradalmi potenciák szunnyadnak. A franciaországi, nyugat-németországi, olaszországi és spanyolországi megmozdulások arról tanúskodnak, hogy a diákok és a munkások követeléseinek egyértelműen a neokapitalista társadalom és annak vezető rétegei ellen irányulnak. A kélkezi és a szellemi dolgozók harca most sem választható el egymástól. Eredményt csak közös, egybehangolt és egységes fellépésük érhet el.

Serge Mallett Marcuséről írt cikkében (*Le Nouvel Observateur*, V. 8—14.) találozón jegyzi meg, hogy a lázongó értelmiségi ifjúság tudatában érthető módon élénk visszhangra leltek a német filozófus tételei a fogyasztó társadalom totális jellegéről az egyének manipulálásáról, az alkotó energiák kommercializálásáról és a reménytelenek felkeléséről. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a nyugat-európai diákmegmozdulások kiváltója *Az egydimenziós ember* szerzője volna. Tény, hogy Rudi Dutschke és hívei mesterüknek tekintik Marcusét, a mai diákharcok társadalmi képlete és jelentése viszont sokkal összetettebb és mélyebb, semhogy ezt a jelenséget egyetlen, szellemi tényezőre lehetne visszavezetni.

Ha megpróbálnók általánosítani a nyugati diákmegmozgalmakból lesűrhető tanulságokat, azt mondhatnók, hogy a nyugati egyetemi ifjúság harcában sajátosan keverednek a kifejezetten szakmai jellegű követelések a fogyasztó társadalom elembertelenedett, elidegenedett valóságával szemben kitérő tiltakozásokkal. A professzionális célok: az egyetem demokratikus reformja, a társadalmi diszkrimináció teljes felszámolása. A diákság véget akar vetni a szakemberek képzésében és alkalmazásában érvényesülő technokrata irányzatoknak. Az egyetemi oktatás menetébe való beleszólás jogát követeli.

Az alma mater falain belül folyó harcnak össztársadalmi vonatkozásai vannak. A radikális diákság felfogása szerint az egyetem a polgári társadalom egyik legfontosabb intézménye s éppen ezért a forradalmi átalakításáért kibontakozó küzdelem végső soron ama társadalom ellen fordul, amelynek ez az egyetem a kifejezése. A nagy diákmegmozdulások páratlan történelmi-politikai jelentőségét és újszerűségét éppen abban jelölhetnők meg, hogy bennük azoknak a dühös fiataloknak az elkésredettsége és szenvedélyes tiltakozása jut kifejezésre, akik már nem elégszenek meg részletmegoldásokkal, hanem felvetik az egyéni-társadalmi élet alapvető problémáit. E sztrájkoló, tüntető barikádokat emelő, egyetemi épületeket elfoglaló és utcai harcokat provokáló ifjúság szá-

mára nem jelenthet kielégítő eredményt, ha küzdelmével csupán azt érne el, hogy a — több vonatkozásban — megkövesedett, anakronisztikus nyugat-európai egyetemi oktatást korszerűsítsék. Az amerikai egyetemek többsége már ilyen modern intézmény, diákságuk mégis elégedetlen, mégis mozgolódik.

Sokkal többről van itt szó. Ez a fiatalság nem akar abba bele-törödni, hogy szülei eszménytelen, sivár életét élje. Az élet tartalmát már nem kizárólag a fogyasztásban, a pénzkeresésben látja. Hol vagyunk már a háború utáni évek „szkeptikus nemzedéké“-től? Az új generáció eszményeket keres, magasabb cél és tartalom után kutat, amiért érdemes élni, sőt — ha kell — meg is halni. Jelszavak és tételeik ezt a törekvést tükrözik: „... a mi forradalmunk szocialista és kulturális jellegű lesz, lehetővé akarjuk tenni az ember számára, hogy önmaga lehessen.“ „Visszautasítjuk a fogyasztó társadalmat... Fogyasztani kell, de csak azt, amit elhatározásunk alapján megtermelünk.“ A lázongó ifjúság nem hajlandó tehát felcserélni a tömegeket éhséggel fenyegető társadalmat egy olyannal, amelyben rájuk gyilkos una'om leselkedik. Az emberi méltóság, a felelősség, a közügyekben való tevőleges részvétel nemes igénye munkál az értelmiségi elitben. Ez az új, felemelő és lelkesítő mozzanat határozza meg harcának mély humanista jellegét!

A nyugati ifjúság mozgalmának ezek az emberi-erkölcsi tartalmi egybehangzanak azokkal a munkáskövetelésekkel, amelyek nem csupán magasabb bérek és más gazdasági engedmények elérésére irányulnak, hanem hangot adnak a mai munkás emberi szükségleteinek is. Ez a munkás már nem akar egyszerű alkatrész lenni egy mások által irányított hatalmas, lélektelen gépezetben. Már nem fogadja el, hogy passzív tárgy, manipulált eszköz legyen a tőkés és állama kezében. Nem csupán jobban — emberiben is szeretne élni. A felett munkás az üzemi-gazdasági életbe való beleszólás jogát, a társadalmi demokratizmus ki-szélesítését és elmélyítését követeli minden vonatkozásban.

A kétkezi és a szellemi dolgozók új, egységes harci frontja kialakulóban, erősödőben van, noha zavaró tényezők még fékezik a folyamatot. A diákság mozgalmainak ártó felelőtlen, túlzó megnyilvánulásokra, illetve a hagyományos munkásszervezetek nehézkességére, rutinjára gondolok.

Tény azonban, hogy a mai szociális megmozdulásokban a nyugati diákság új, kezdeményező szerepet játszik, s erre fel kell figyelniök azoknak, akik a nyugati társadalmat vizsgálják. Az egyetemi ifjúság harca új fejezetet nyit a haladó mozgalmak történetében és egyben az értelmiség szociológiájában is.

Sok émi

Athanase Joja akadémikus új könyve* egész sor tanulmányt és cikket foglal magába, amelyek a logikára, az etikára, a filozófia általános kérdéseire, a filozófiatörténetre, a tudományok és a kultúra filozófiájára vonatkozó problémákat érintenek.

Míg a *Logikai tanulmányok* (I. kötet 1960, II. kötet 1966) az egységes logika és a metalogika értelmezésének, visszaszarmaztatásának és felépítésének *sub specie dialecticae* modern módozatait tartalmazták, beleillesztve Arisztotelészt is ennek a látásmódnak a keretébe, addig az új kötetben található tanulmányok nem tekinthetők csupán bizonyos logikai szemlélet kifejtésének, hanem inkább az emberi gondolkodás-történet bizonyos pillanatai dialektikus magyarázatának. A könyv egy kiemelkedő marxista gondolkodó kritikai meditációja a filozófia időszerű kérdéseiről.

Az első tanulmány az általános filozófia és a hel-lén ethosz koordinátaiban — Athanase Joja a görög nyelv és a klasszikus kultúra kitűnő ismerője — a sztoikus formális logikának a sztoikus filozófiai gondolkodás és gyakorlat más területeivel való kapcsolatát fejtegeti, figyelembe véve a meghatározott társadalmi-történelmi összefüggéseket. Rámutat a hel-lén és a római egyetemesiség korának ellentmondá-sosságára, figyelmeztet a logika, a fizika és az etika kapcsolatára. A sztoicizmus, az epikureizmus és az arisztotelészi felfogás közötti — bizonyos szempontból heterogén — interferenciák adva vannak. s Athanase Joja akadémikus értelmezésében „az emberiség er-kölcsei tudata kialakulásának egyik momentumát je-lentik... egy olyan momentumot, amely felmagasz-talja az absztrakt ész, melyben a Logosz és Ethosz egybeolvadt”.

A második tanulmány az egyetemes, egyedi és sa-játos közötti véletlen kapcsolat szofisztikus értelme-zésének logikai vizsgálata és ugyanakkor filozófiai elmélkedés az „ugyanaz és más”, az „azonos és kü-lönböző” dialektikáia fölött.

Az a vita, amelyet a szerző *Koriszkosz avagy a szofisztikus játék* című tanulmányában folytat, az egyetemes és az egyedi viszonyának kérdésével fog-lalkozik. s ezt mind a metalogika, mind az ontoló-gia egyik alapvető problémájának tekinti.

Joja akadémikus már a *Logikai tanulmányok* II. kötetében is hosszasan foglalkozott a logikai-isme-retelméleti velejárával az eleiai filozófiájában, e könyve *Az eleiak és a logika* című tanulmányában pedig a Parmenidész hirdette megismerés három út-ját vizsgálja meg: az abszolút tévedést — a Nemlét szükségyszerűen létezik: a héraikleitoszi tévedést — a Lét és a Nemlét azonos az egyetemes folyamatban s a látszat útiát — a dolgok úgy vannak, ahogy je-lenség-ilegükben előttünk megjelennek (tádo-kounta)

Az eleai Parmenidész jelentőségét a szerző Arisz-totelészhez és Héraikleitoszhoz hasonlítva mérlegeli.

* Athanase Joja. *Logos și ethos. Biblioteca de filozofie și sociologie. București, 1967.*

◆ A FIPRESCI április má-sodik felében megrendezett ha-gyományos milánói kollokvium-mán a film és a televízió vi-szonyát vették vizsgálat alá több mint húsz ország kritiku-sainak, film- és tv-szakembe-reinek részvételével. Az el-hangzott hat referátum (köz-tük a román televíziót képví-sező Ecaterina Oproiué is), va-lamint a hozzájuk kapcsolódó viták a két művészeti ág szá-mos problémáját vetették fel (esztétikai jellegűk megítélésé-nek, egymásra való hatásuk-nak, a tv-film műfajainak, a tv-filmgyártásnak, a tv-kri-tikának a kérdéseit). Ezek kö-zött a legtöbbet vitatott: léte-zik-e külön tv-film, sajátos al-kotási problémákkal, külön nyelvv-el, műfaji szabályokkal, eljárásokkal?

Egyértelmű és végleges meg-oldás nem született, de a vi-tákban számos kérdésben ke-rültek közelebb a résztvevők a televízió művészi sajátosságai-nak tisztázásához, a közönség-gel való viszonyának megvilá-gításához. Érdekes és tovább-vitelre érdemes gondolatok születtek a tv- és mozifilm vi-szonyának megvilágítására a miniatúra és a táblakép kö-zötti viszony párhuzamba állí-tásával, hasznosak voltak azok a megállapítások, amelyek a tv-közönség otthoni, intim környezetének s a tv-film ki-fejezésformáinak viszonyára vonatkoztak. Az eredmények inkább a távlatok nyitásban mutatkoztak meg, az eljövén-dő vizsgálódások feladatköré-nek kijelölésében s ez érthető is, ha a tv „életkorát” a mo-ziéval összehasonlítjuk.

A tv sok problémája még a jövőé, de ebben megoldásuk optimista szemlélete is rejlik. „Ha ma nincs is a tv-nek spe-ciális nyelvezete — állapította meg az egyik résztvevő —, holnap talán művészet lesz. A filmet sem lehet annak alap-

krónika

ján értékelni, amilyen Lumière idejében volt. A tv még nem fedezte fel a maga Chaplinjét. De néhány újdonságot máris hozott: az otthoni fogyasztót, az egy személynek szóló látványt, az őszinteség igényét... A televízió új klímát teremtett a kultúra megértéséhez."

◆ Az élete végén Amerikában élt nagy angol író Aldous Huxley kétezer levelét gyűjtötte össze Grover Smith, a Duke egyetem tanára, ama meghatalmazás alapján, melyet 1963-ban az író akkor még élő özvegyétől kapott. A levelek Huxley etoni középiskolai meg oxfordi egyetemi tanulmányainak korát, újságíróskodásának kezdetét, ezt követően az ún. „antik regények” tour-de-force szakaszát — beleértve A végzet bábjátékát is (Point Counter Point) —, vagyis írói működésének első periódusát ölelik fel. Végül, a harmadik rész, a kaliforniai csoport, életének utolsó tíz évét tükrözi, amikor növekvő érdeklődést tanúsított az orvostudomány és a miszticizmus iránt. E korszakból származó leveleit tartják a legérdekesebbeknek, már azért is, mert bennük sokat foglalkozik a meszkálin kábítószerrel szerzett tapasztalataival, és elítéli azt a nagy publicitást, amelyet Nyugaton, különösen Amerikában ennek a meszkálkaktuszból nyert kábítószernek és hasonlóknak biztosítanak. A levelek rövidesen The Letters of Aldous Huxley címen jelennek meg Angliában.

◆ Az írók jegyzetfüzeteit sokáig csak a kutatók ismerték és tanulmányozták, s azt tartották, hogy a bennük foglalt feljegyzések, töredékes

Majd miután sajátos, eredeti, logikai és filozófiai szempontból jól megalapozottan értelmezi az eleaiak nézeteinek tényleges szerepét, rátér annak vizsgálatára, mit jelentenek az eleaiak a logika és a filozófia története számára. Parmenidész jóhiszeműen „úgy vélte — állapítja meg Joja akadémikus —, hogy logikájának alapjai a realitás törvényén nyugszanak, ... nála az elvont azonosság elve a nem-ellentmondás elve irányában fejlődik...” és ő az egyetlen Szókratész előtti gondolkodó, aki felvetette azt a problémát, amely Heidegger szerint „a metafizika alapvető problémája — miért létezik valami és miért nem inkább semmi?“. Az eleaiak rendelkezése az — amint ez a román logikus véleményéből kitűnik —, „hogy ők mintegy a logika előtörténetét alkotják“, Parmenidész nevéhez fűződik „az azonosság és az ellentmondás elvének zseniális és feltűnést keltő felfedezése“, s *ab initio* logikus volt.

Hasonló érdeklődést tanúsít Joja akadémikus Parmenidész tanítványa, az eleai iskola egy másik képviselője, Zénon iránt is. Azt vizsgálja, milyen mértékben tekinthető Zénon — ahogyan Arisztotelész mondja — a dialektika fentalálójának, pontosabban az abszurdra való redukálás segítségével történő filozófiai érvelés, következképp a valószínű logikája fentalálójának. A szerző Zénon felfogásának főbb vetületeit elemezve, ezeket Arisztotelészhez és az eleai filozófia modern történészeinek nézeteihez viszonyítja, végül értékeli Zénon szerepét a logika és a filozófia továbbfejlesztésében. Vizsgálódásait így összegezi: „a valószínű filozófiai fejtegetés — a tudományos alkotáshoz szükséges munkaeszköz, amely örökre az eleai Zénon nevéhez kapcsolódik.“

Joggal állítja Joja, hogy „a logika korunk központi problémája“, mivel „a tudomány szédületes fejlődése... logikai és metodológiai zsákutáca vezet.“ Ha figyelembe vesszük hasonlóan jól megalapozott kijelentéseit („A logikatörténet nem csupán egy erudíció-forma, hanem a szisztematikus logika egyik értékes segédeszköze is... Ha a logikát anélkül akarnók előadni, hogy utalnánk történetére, jelenlegi problematikájára belső természetének meg nem értését kockáztatnók“), akkor megértjük azt a különleges érdeklődést, melyet a jeles román gondolkodó az egységes logika megteremtése — a kynosz logosz feltárása — felé irányuló mozzanatoknak szentel.

Az új kötetében foglalt írásokban Joja lényegében ugyanazt tűzi ki céljául, mint a *Logikai tanulmányokban*. A tárgyalt kötet tanulmányai közül mégis ki kell emelnünk a Hérakleitosz etikájáról és logikájáról, valamint az arról a módról szóló írását, ahogyan Engels a formális logika történetiségét értelmezte.

Ha igaz az — márpedig kétségbevonhatatlanul igaz —, hogy „az arisztotelészi mű nem csupán a logika történetének egy egyszerű szakasza, hanem valamivel több: a logika modern tudományában ma is aktív és hatékonyan jelen van, akkor ezt a tényt csak azzal a fluiditással, mozgékonyasággal, alkotó ellentmondással érthetjük meg, amely Hérakleitosz kozmikus látásmódját áthatja“. Ezért hangsúlyozza: „Fokozott érdeklődéssel kell újra Hérakleitosz felé fordulnunk, mivel az ő gondolkodásmódjá-

nak tanulmányozása igen hasznos akkor, amikor hosszú különválás után a gondolkodás logikája és a lét logikája újra egymás felé közelednek.

Ebben a tanulmányban, akár a sztoikusokkal foglalkozóban, Joja akadémikus olyan elvi kérdéseket vet fel, melyeket a többi gondolkodónak elmélkedés tárgyául ajánl. Az igazság (alétheia) értelmének ontológiai megközelítésére gondolunk elsősorban, amely az ógörögben többet jelent, mint *veritas* vagy *Wahrheit*. A hangsúlyozott gondolat nem gyanított adalékokat tartalmaz a filológiai, filozófiai, logikai és ontológiai vizsgálat számára.

Meg kell említenünk egy másik kiemelést is, amely kérdés formájában található: „Vajon a logika megszűnik-e új látásmódok felé fejlődni?” Ez a kérdésnek a metateória síkján végrehajtott megközelítése szükségességét veti fel, ami lehetővé tenné számunkra annak kutatását, hogy mi a tudomány és melyek rendszerezésének módozatai. S mindez *A tudományok rendszerezéséről* címet viselő tudománylogikai, módszertani és tudományfilozófiai tanulmányban indítványozott irányvonalak alapján. Egy ilyen probléma felvetődése a mai filozófus és tudós vizsgálódásának azt az igényét mutatja, hogy feltárják „a tudomány egységét a különböző tudományok tömegében”. Az ebben a tanulmányban foglalt eljárás (amelyet Románia Szocialista Köztársaság Akadémiájának 1967-ben rendezett kollokviumán is bemutattott) biztosítja a marxista dialektika helyes megközelítését (*A marxista dialektikára vonatkozóan*).

A kérdést megmagyarázva leszögezi, hogy azért van ez így, mert a „marxista dialektika megértése a gondolkodás (a logosz kifejeződése az ethoszban, vagyis az emberi, a társadalmi) értelmének és megvalósításának tudományos megközelítésére kötelez egy objektív módszer síkján, amely a tényektől azok kapcsolatait, törvényeit felé halad — így járt el Marx, Engels és Lenin is a maga korában”. Ebben a tanulmányban a szerzőt mindannak a logikai-formális értelme foglalkoztatja, amit a dolgok igazságára utalva kifejezünk, ugyanakkor nem kerüli el figyelmét a tudományos kutatás metodológiai értelme sem, mivel mind a két oldal beletartozik az igazság megközelítő kialakításába, és egy olyan módszer alkalmazását követeli meg, amelynek „hatékonyasága az objektív-dialektikus valóságban gyökerezik”.

Hogy Joja akadémikus szüntelen Arisztotelészre hivatkozik — akár a sztoikus, az eleai vagy a héralkeitoszi szakaszt vizsgálja, akár a formális logika történelmi értelmével vagy a tudományok rendszerezésével és a marxista dialektikával foglalkozik —, nem meglepő. Nem azért, mert a jeles román logikus a „stagiriai” művének egyik legalaposabb ismerője, hanem mert egy marxista gondolkodónál ezt természetes kell tekintenünk. Ez csendül ki megállapításából, amely szerint „Arisztotelész formális és univerzális logikája... szükséges marad a matematikai logika bámulatos fejlődése ellenére, mivel a reális gondolkodási folyamatokat tanulmányozza, s abból a filozófiai feltételezésből indul ki, hogy a gondolkodás az objektív valóságot tükrözi, tehát az igazság alapvető fogalmát veszi alapul”.

A nagyon gazdag logikai ismeretek birtokában Joja akadémikus bejárhatja olyan kultúrák sajátos

voltuknál fogva nemigen tarthatnak számot nagyobb népszerűsége, ugyanis alapos elmélyedést, a Mű részletekbe menő ismeretét igényelik. Az utóbbi időben azonban, úgy látszik, megváltozott a helyzet, s az olvasó bejelentette igényét az alkotók műhelytitkainak ismeretére, fűrkészésre. Leonardo da Vinci vázlatfüzeteiben műalkotások csirái, tudományos ötletek, vizsgálódások izgalmas dokumentumai váltak közismertté. Goethe hátrahagyott jegyzetei sok tekintetben gazdagították a művészetéről és világnézetéről alkotott képünket. Jókai „emlékkönyvei”, 27 noteszbe foglalt feljegyzései között nemcsak műveikhez készített értékes jegyzeteket találunk, hanem olyan, látszólag köznapi jelentéktelenségű feljegyzéseket is, amelyek bevilágítanak az író érdeklődési körébe, belső világába.

Mihai Eminescu jegyzetfüzetei mind ez ideig kiadatlanok, s a 44 füzetet kitöltő feljegyzés-anyagot csak a kutatók némelyike használta fel. A feljegyzések iskolai tanulmányainak anyagára, olvasmányaira vonatkoznak, akadnak közöttük latin nyelvgyakorlatok, feljegyzések a mosásba adott fehérneműről, fogalmazványok, iskolai matematikai feladványok, fordítás-részletek Kantból, versek, gondolatok. Érdekeségük az anyag összességében van, hiszen az olvasó kellő türelemmel és szeretettel sokkal inkább elmélyedhet majd általuk a nagy költő világában, mint ha csak verseit, prózai műveit ismeri. Az élő ember táru fel belőlük a maga mindennapi foglalatosságai közepette, érdeklődésének alakulásában. Érthető az a lelkesedés, amellyel a jegyzetfüzetek közkinccsé tételét sürgeti a Gazeta literară cikkírója, Constantin Noica.

téka

A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára I. kötet (A—Gy)

A kolozsvári egyetem egykori végzettje, Benkő Loránd szerkesztette hatalmas nyelv-történeti kiadvány az utóbbi évek magyar tudományos életének egyik legkiemelkedőbb eredménye. A munkát, amelynek első kötetét most kezünkben tartjuk, három kötetre tervezik, és valószínűleg több mint másfél évtized múlva fejezik majd be. Ez lesz az első nagyszabású és a magyar szókincs egészére kiterjedő etimológiai szótár. A tervek szerint mintegy 12 000 szócikkben több mint 60 000 szó történetéről és eredetéről tájékoztatja majd az érdeklődőket. Nemcsak a nyelvész szakemberek számára nélkülözhetetlen, hanem mindazok is haszonnal lapozgathatják, akiket érdekel szavaink eredete, nyelvünk múltja. (Akadémiai Kiadó, 1968.)

Saeculum Weltgeschichte

A nagynevű nyugatnémet történeti folyóirat, a Saeculum tizenöt kötetre tervezett világtörténetének végre, hosszú előkészületek után, megjelent a négy első kötete. A kötetek és a fejezetek, bár különböző szerzők munkái, mégis valamennyit egységes történelmi fejfogás és elv hatja át. Ezek közül a szerkesztő bizottság különösen kettőnek az érvényesítését tartotta elengedhetetlennek: az ún. „érintkezési évet” és a történelem társadalmi és szellemi meghatározottságának eszméjét. Az előbbi szerint a világtörténelem kulcskérdését a kultúrák találkozása és szétválása jelenti, a második minden korban azonos tematikai keretet tételez fel, amelybe a kornak az emberről és istenről, a föld-

világát, amelyek az emberi gondolkodás egyetemes-ségéhez vezethetnek, akár a sztoikusokra vagy eleaiakra utal, akár a román gondolkodást és szellemiséget vizsgálja. Az általános logikáról és filozófiáról az antropológia és a kultúra filozófiájának kérdésére történő átmenet — a kötet utolsó két tanulmányában — természetesnek tűnik.

A román filozófia történetével foglalkozó írás azt a megfelelést kutatja és mutatja ki végkövetkeztetéseiben, mely „a román nép realista, megfontolt és világosságot szerető jelleme... és a román filozófia ésszerű és realista jellege között fennáll”. Ez a tanulmány — mely a román gondolkodás története filozófiai átgondolásának elvi ismertetése — egész sor jelentős elméleti és módszertani utasítást tartalmaz a filozófiai gondolkodás síkján kifejeződő román szellem helyes megközelítésére. Talán még ennél is többet, azt, hogyan kellene tudományosan megalkotni a román filozófiai gondolkodás történetét.

Ha ugyanis igaz, hogy „a román nép szellemi profilja eredetileg a Görögország, Róma, Bizánc teremtette logosz látókörében gyökerezik, akkor megmagyarázható az arisztotelészi tan jelenléte és állandósága a román gondolkodásban. *Eredettől fogva* megmagyarázható az emberi méltóság etikája, a román kultúra kozmikus és antropológiai kicsengésű eredményei az irodalom, a képzőművészet, a zene, a filozófia terén... Nem hatásról, hanem inkább a dák-romai ethosz és logosz, valamint a román valóság és szubsztancia kialakulásának évszázados története közötti interferenciáról van szó”. Hangsúlyoznunk kell, hogy e két tanulmány révén — amelyeket a közönség már a *Logosz és ethosz* című kötetben való közlésüket megelőzően is ismert, és amelyek élénk visszhangra találtak a hazai filozófiai és kulturális közvéleményben — Joja akadémikus meghirdeti a román nép szellemi értékeinek kutatási programját, ám teljesen más koordinátákban, mint amilyenekkel olyan filozófusoknál és történészeknél találkozhatunk, mint C. R. Motru, D. Drăghicescu, M. Vulcănescu, C. Noica, Lucian Blaga.

Új kötetével Joja akadémikus nagymértékben hozzájárul a román filozófiai tudat formálódásához és fejlődéséhez. Munkáinak olvasásakor bámulattal tölt el szabatosága és az igazságnak legjobban megfelelő kifejezőmód megteremtése; ezt mélyreható klasszikus műveltség és az oly sokat vitatott gondolati problémákban való biztos tájékozódás tette lehetővé.

Valeriu Streinu

Az újítók szociológiája

A szociológiai kutatásoknak szinte kimeríthetetlen lehetőségei vannak. Társadalmi valóságunk igen bonyolult, s a mai szinten végzett hazai szociológiai vizsgálódások még csak a társadalmi kérdések igen kis részét helyezték a szociológus-kémcsőbe vegy-

elemzés céljából. A „még nem elemzett“-ből — ebből a tengerből — kiválasztani azt a cseppet, amely valóban érdekes, időszerű, és főleg a társadalmi hasznosság szempontjából egyáltalán nem közömbös következtetések lehetőségét sejtetni: egymagában is félsiker. A Mihail Cernea felelős szerkesztő irányításával íródott és egy nagyobb kollektíva munkáját prezentáló könyv* az újítómozgalom szociológiai vonatkozásairól már témaválasztásában is jelzi ezt a félsikert. S a nagy körültekintéssel és apparátussal végzett vizsgálódás biztosítja a siker másik felének nagy részét is.

A munkaközösség jól koordinált hadirendben, egy-egy harci taktikával, a különböző fegyvernemek — statisztikai leírás, összehasonlítás, interjú, anket — együttműködésével, a megfelelő haditechnika — az adatok feldolgozásához szükséges apparátus — birtokában az üzemekben az újítómozgalommal foglalkozók és maguk az újítók aktív támogatásával s a hadműveletek területének térben és időben történő pontos elhatárolásával indította meg a szociológiai probléma meghódítására irányuló akciót. A haditerv kidolgozásakor figyelembe vették az eddigi (világviszonylatban is elég gyér) tapasztalatokat. A támadást frontálisnak is nevezhetjük, ugyanis az ország üzemében tevékenykedő újítók széles sávját felölelték, nem is beszélve arról, hogy az összehasonlítások a globális munkaközösségeket — mintegy 33 000 dolgozót — is vizsgálati körükbe vonták. (Ezt a hatalmas munkát nyilván csakis az összesített adatok birtokában levő központi intézmények segítségével lehetett elvégezni.)

A rengeteg adat és összefüggés, összehasonlítás és következtetés bemutatásán vörös fonálként húzódik végig egy igen egyszerű gondolat: az újító is ember. Jogos a kérdés, miért szükséges ezt az evidens tézist ilyen nagy erőfeszítéssel s ennyi oldalról igazolni. A fáradság nem vezetett kárba. A tétel (amely egyébként ilyen megfogalmazásban nem jelentkezik a könyvben, de mégis az egész felmérésnek az éltető eleme) két vonatkozásban is lényegbevágó: egyrészt, az újító ember, nem pedig „superember“, aki rendkívüli képességei révén a közrendüektől elszigetelt kasztot alkot, másrészt, az újító ember, nem pedig iratcsomó.

Az első oldalt meggyőzően mutatják be a szerzők. Az újításhoz szükséges tényezők számbavételekor például az újítók saját megítélése szerint nem a különleges műszaki tehetség a döntő, hanem mindenképpen a magas képesítés és a hosszás munkatapasztalat. S jellemző, hogy a nem újító munkások nagy tömegei is ezt a két utóbbi feltételt jelölik meg alapvetőnek. A tehetséget nem lehet „beszerezni“, a magas képesítés és a gazdag tapasztalat azonban a dolgozók nagy tömegei számára is elérhetők. Vagyis az újító és nem újító közötti határsávokat nem elsősorban valamilyen, az általánostól eltérő adottság

ról és a világegyetemről vallott felfogása, tudományos és technikai ismeretei, uralmi formái, gazdasági, társadalmi rendszerei, irodalma, művészete tartoznak bele. A műben a kultúr- és a szellemtörténet elvei érvényesülnek, bár a gazdasági és a társadalmi kérdések sem maradnak a háttérben. Az első kötet az ember kialakulásától kezdve, „az első magas kultúrák“ megjelenéséig, a második a római birodalom koráig terjedő időszakot, a harmadik és a negyedik a világvallások kialakulásának korát, vagyis a III—XI. századot tárgyalja. (Herder, Freiburg — Basel — Wien, I — 1965, II — 1966, III—IV — 1967.)

Vintilă Mihăilescu

Geografia teoretică

Néhány év óta örvendetesen megelénkült földrajzi szakirodalmunk területe. A korszerű, színvonalas egyetemi és főiskolai tankönyvek mellett egymás után látnak napvilágot a komoly tudományos igényű tájmonográfiák, földrajzi kézikönyvek, tudományos módszertani munkák. Vintilă Mihăilescu Délkeleti Kárpátok (Carpații sud-estici) című kiűnő munkája után most az Elméleti földrajz (Geografie teoretică) terjedelmes kötetét tehetjük könyvespolcunkra. A könyv azok számára íródott, akik a földrajztudományokkal kapcsolatos általános elméleti álláspontok iránt érdeklődnek. A 254 oldalas munka a földrajz mint tudomány legfontosabb ismeretelméleti kérdéseit egy kötetben foglalja össze, miközben egységes áttekintést nyújt a földrajztudományok rendszeréről, azok kutatási módszertanáról. Örömmel hívjuk fel rá minden földrajztanár figyelmét: nem

* Mihail Cernea — Marin Micu — Victoria Dumitrescu: *Miscarea inovatorilor. Studiu sociologic. Editura politică, București, 1967.*

téka

egyszeri olvasásra, hanem gyakori tanulmányozásra való könyv (Editura Academiei, 1968.)

Györi János

Áprily Lajos

Az Arcok és vallomások újabb kötete a XX. századi magyar líra egyik népszerű, vonzó egyéniségének állít emléket; Áprily Lajos életútját követi nyomon a brassói Hoszszú utcától a Kútvolgyi kórházig. Feleleveníti a Parajdon és Kolozsvárt töltött diákéveket, megidézi a havasi séták emlékeit, a nagyenyedi tanítóéveket, a költőnek a kolozsvári Ellenzéknel, majd az Erdélyi Helikonnál vállalt szerkesztői munkáját, azokat az éveket, melyek a költő fejlődésének gyümölcsöző vagy éppen meddő szakaszait jelentették. A kis tanulmánykötet — mindössze 186 lap — változatos, gazdag képanyaggal hozza emberközelebe irodalmunk egyik legrokonszenvesebb lírikusát. (Szépirodalmi Kiadó, 1967.)

Palocsay Zsigmond

Kakukkfuvola

Már címével is emlékeztet ez a szép kiállítású (Árkossy István fantáziányitó, mégis tartásos kollázsaival díszített) verskötet a két évvel ezelőtti indulásra: a Forrás-sorozatban megjelent Kórérmuzsika szintén a szerző kettős ihletforrását, a természetet és a zenét idézte olvasói tudatunkba. A közben eltelt évek azonban nemcsak bizonyos lehiggadást hoztak ebben az érdekes, nem-minden-napi költészetben, hanem a társadalmi lét és tudat, a felelősség világosabb távlatait is. A Tévedsz, mester, az Át-szerelve, A hét bükkfalevél

húzza meg, s ezek a válaszvonalak nagyon is viszonylagosak. A szerző egyik érdeme az, hogy a szocializmus körülményei között tömegmértévé váló újtómozgalomnak ezt a sajátosságát sok szempontból tudatosítják, s anélkül, hogy az újtók érdemeit, képességeit csökkentenék, bemutatják: nem feltétlenül a születéssel szerzett tehetség-előjogok ajánlólevele alapján lehet bekerülni a köznapi-rendkívüli emberek kasznak nem is nevezhető társaságába.

De ott van a másik oldal is: az újtó a „szuper” elhagyásával nagyon is ember, nem egyszerű iktatószám vagy aktacsomó. A könyv másik érdeme ennek a gyakorlati jelentőségű gondolatnak ugyancsak sokrétű alátámasztása. Az újtómozgalom térhódítása tekintetében nem közömbös az, hogy e folyamatot *szubjektív, emberi* oldalára sokkal több figyelmet fordítsanak. Az igazság ugyanis az, hogy gyakran inkább e tevékenység objektívizálható *tárgya*, nem pedig az objektívizáló *alany* kerül a figyelem fókuszpontjába. Az újtással intézményesített formában foglalkozó műszaki kabinetek rendszerint akkor kezdenek foglalkozni az újtással, amikor az már túljutott a terv fázisán, amikor iratsomó formájában „nyoma van”. A szerzők minden kétséget kizárva igazolják az objektívizált újtás gazdasági hatékonyságát, nemzetgazdasági értékét. Nagyobb érdemük viszont az, hogy kiemelik a *szubjektív tényezők* szerepét is ebben a folyamatban.

Ennek alapján körvonalazódik az újtómozgalom egyik szociológiailag, filozófiailag és pszichológiailag még nem kimerítően elemzett ellentmondása: az újtás lényegében *spontán, szubjektív* hozzájárulásból fakadó tevékenység, de ugyanakkor *szervezett* formában, *intézmény* — a műszaki kabinet — irányításával folyik. A spontán, a szubjektív a véletlenszerűt termeli ki, a szervezett pedig a tervszerűen végbemenőnek, a szükségszerűnek az útját egyengeti. Összeegyeztethető-e a kettő, lehet-e *tervszerű* a spontán, *irányítható-e* a *szubjektív*? A szerzők, anélkül, hogy a végleges válasz igényével lépnének fel, a konkrétumok birtokában meggyőzően érvelnek amellett, hogy e két oldal összhangban lehet.

*

A dicséretes kezdeményezés, a pontos és nagyarányú felmérés s a meggyőző érvelés nem zárja ki, hogy az olvasóban bizonyos kérdések tárgyalása kapcsán ne merülne fel hiányérzet. A szerzők zsinór-mértékként jelölik meg azt a követelményt, hogy az üzemek újtással kapcsolatos kimutatásai, számadatai mögött meg kell látni az embert. A „számok mögött ott az ember” elvet azonban saját elemzéseikben nem mindig alkalmazzák következetesen, gyakran eluralkodnak a személytelenített számszerű összefüggések, holott lehetőség nyílott az egyes ember közelebb hozására is. (Nem segít ezen az sem, hogy újtó-portrékat is megrajzolnak.)

Nem tartjuk indokoltnak, hogy az újtómozgalom készüledésében jelentkező nehézségeket rövidke fejezetben külön tárgyalják, s ezzel azt a benyomást keltik, mintha csupán ezek az akadályozó tényezők

téka

működnének. A könyv egyébként számos más fejezetben elszórta elég sok további fékező elemet is bemutat.

A szerzők minden köntőrfalazás nélkül nyúlnak (nem az említett fejezetben) olyan negatív jelenségekhez is, mint amilyenek például az újításba „betársulás” visszasságai, a csak aláírásukkal résztvevő fiktív-társ szerzők esetei. Az ilyen elvszerűtlen kapcsolatok fékező jellegét azonban nem értett volna több oldalról bemutatni. Hogy csak egyetlen összefüggésre utaljunk: a szerzők más helyen elemzik azokat a nehézségeket, amelyekbe az újítók újítás megvalósításakor ütköznek (a rajzok és a prototípus elkészítése, számítások). Vajon a két kérdés között nincs kapcsolat, a „betársulók” nem használják-e ki ezeket a nehézségeket?

Az újítómozgalomnak vannak más visszasságai is, amelyek a szociológus-kollektíva figyelmének peremére kerültek, vagy még oda sem. Vajon a műszaki fejlesztéssel hivatásszerűen foglalkozók — akiknek mintegy a „normájukban” van az újítás — néha egy kis „csúsztatással” nem teszik-e a külön javadalma-zott újítások dossziéi közé azokat a műszaki tökéletesítést szolgáló leírásokat, amelyek elkészítése funkciójuknál fogva egyébként is feladatuk? Az ilyen kérdések alaposabb elemzése hasznosan kiegészítette volna ezt a szociológiai tanulmányt.

Az újítómozgalomban kialakult emberi kapcsolatok erkölcsi oldalának a megvilágításával általában adósok maradtak a szerzők. Holott például a fiktív-társ parazitizmusa, az információt elrejtő egyén önzése, a nyereszkedésért betársuló alany mentalitása, az elvtelen összeköttetések keresése az újítás sikere érdekében nem csupán az újítómozgalom ballasztja, hanem egyben elítélendő erkölcsi magatartás is.

Végül hadd említsünk meg olyan nyitva hagyott kérdést, amely a „be nem avatottakban” felmerülhet. Akinek vajmi kevés műszaki ismerete van, az is tudja, hogy újítani főleg ott kell, ahol lehet. Az újítás feltételezi a *kevésbé tökéleteset*, amelyet tökéletesebbé lehet tenni. Pusztán csak a logikára támaszkodva is meg lehet állapítani: abban az üzemben, amely a világtechnika legmagasabb szintjén áll, sokkal kevesebb lehetőség van az újításra, mint abban, ahol a műszaki eljárások számos javítást igényelnek. Vajon az újítások számának a növekedése milyen összefüggésben van ezzel a fordított aránnyal (magasabb műszaki szint — kevesebb újítás)? A szerzők a perspektívák szemponjából nem fogalmaznak meg pontos választ erre a kérdésre.

A szocializmus „aranyalapjáról” — az újítómozgalomról — írt szociológiai értekezés minden nyitva hagyott és részben megoldott problémája ellenére hasznos tájékoztatást nyújt nemcsak a szociológia szakembereinek, hanem az üzemek, vállalatok vezetőségének is arra vonatkozóan, hogy mit kell még tenni ennek az aranybáznak a növeléséért.

Balázs Sándor

szerzője túllát már erdön-mezőn, és ezt a gondolati többséget meg is tudja láttatni velünk. (Irodalmi Könyvkiadó, 1968.)

Marcel Saraş

Mijloacele tehnicé audio-vizuale

A technikai eszközök fokozottabb felhasználása gyökeres változást ígér a nyelvoktatásban. A hagyományos-verbális módszereket nemsokára már csak klasszikus íróink műveiből tudjuk reprodukálni; a korszerű tudomány meghatározta mai eljárásaink a beszélt nyelv strukturális felfogásán és napjaink gyermeklélektani kutatásain alapszanak. Ezek jórészt az audio-vizuális eszközök használatában öltönek testet. Saraş, a kérdés egyik legjobb hazai ismerője, bőséges nemzetközi könyvészetre támaszkodva ismerteti a nyelvészeti laboratóriumok működésének elvi és berendezésének gyakorlati kérdéseit. Könnyen gyűmölcsözethető útbaigazítást ad a technikai eszközöknek a hagyományos oktatásban való felhasználására. A bőséges francia és angol nyelvi példák, a programozás, kezdeti lépéseinek leírása növeli a könyv hasznosságát. (Editura didactică şi pedagogică, é. n.)

Sinka István

Mesterek utcája

Testi kórral küzdő, nagybeteg költő küldi üzenetét olvasóhoz a felszabadulás utáni harmadik kötetében. Újabb írásainak Kondul a harangvirág című ciklusa az egykori szalontai fekete bojtár keserves ifjúságát, a pásztorok sanyarú sorsát, nemkülönböztetve dacosságát és lázadásba fordulását idézi. „Emlékeim kéri-

tőlem — az évek, s im, itt adom" — s felsorakoznak a népköltészetbe oltott, korszerű verselésű friss alkotásaiban az „álmok, pillangók, ábrándok, emberek". A könyv háromnegyed részét egy verses elbeszélés, a néprajzi leírás hűségét és a ballada izgalmát, szépségét egyaránt megcsillantó Mesterek utcája tölti ki. Akárcsak lírájában, itt is egy múltba tűnő világnak, a falu szegénysorán sínylődő kézműveseknek, éhes inasoknak, álmódózó segédeknek és a hozzájuk hasonlóan nehéz életű, munkájú kisiparosoknak állít felejthetetlen emléket. (Magvető, 1967.)

G. Balogh Attila

Gesztenyék és ecetfák

Fiatal kolozsvári író első novelláskönyve ez az új Forrás-kötet, ennek ellenére kialakult, határozott lelki sajátosságokkal rendelkező egyéniségnek érezzük. Nem a külső világ eseményeit, történeteit tárja elénk — az egyénekben zajló lelki folyamatok izgatják. Azért ír, mert le akarja vetközni a lelkében felgyülemlett szorongásokat, gátlásokat. Figuráinak alapvető problémája az életbe való beilleszkedés. Az alkotói tudatosság és a mögötte rejtőző, szinte aggályosságig menő erkölcsi felelősségérzet emeli ki G. Balogh Attilát legfiatalabb írotársai közül. Határozott arcélű, lélektani kutatásra hajlamos, meleg erkölcsiségű író ígér ez az első könyv. (Irodalmi Könyvkiadó, 1968.)

Fekete Gyula

Csördülő ég

A kétszeres József Attila-díjas író legújabb regénye új szémszögből igyekszik megközelíteni a nyilas korszak vég-

Kísérletezés és újítás jelszavaitól hangos esztek öta irodalmunk. A lírában polgárjogot nyert a képzettársítások szabadsága; a novellába bevonult az egyén és valóság még földolatlan ellentmondásait tudatosító groteszk, s leíró, elbeszélő elemek mellett a jelkép-hatásokra törő líraiság; a regényben az idő határai a lelki történések mozgástartamához igazodtak, a példázat-értékű cselekmény az emberi összeköttetések általános etikai tartalmait egyenrangúsította közvetlen társadalmi vonatkozásaikkal — hogy csak a leginkább szembeötlő eredményeket említssem. A kísérletezésnek ezt a látát — ha akadtak is elkerülhetetlen túlzásai — az egészséges növekedés anyagcseréje fűtötte; leszámolás volt ez egy végső következményeiben epigonizmust hirdető esztétikai normarendszerrel, s formavilága — java példáiiban legalább — visszahódította az irodalom ősi jogait: az igazság keresésének szenvedélyét, felmutatásának megrendült áhitatát.

Mindez köztudomású. Meglepő azonban, hogy e törekvésektől a „legigazmondóbb" műfaj maradt úgyszólván érintetlen: az irodalmi riport, amely a fásrasztó kísérletezés, téma- és formakeresés helyett a kényelmesebb kimúlást választotta. Erről meggyőződni elég egy futó ellenőrzés: 1967-ben az *Igaz Szó* egyetlen riportot sem közölt; a *Korunkban* — amelyben a filozófia és a szaktudományok eredményeit népszerűsítő cikkek mellett a riport jelenléte csak alkalmi — természetesen nem az irodalmi, hanem a tudományos, szociológiai hangvételű riport az uralkodó; az *Utunk* pedig (melyet irodalmi hetilap volta e műfaj ápolására leginkább kötelezne) ugyanebben az évben 52 számában tizenöt riportnál többet nem közölt. (A „Szülőföld"-pályázat nagyrészt más műfaji igényű írásait nem számítom, akárcsak napilapjaink riportjait; ez utóbbiakat — a kifejtendő gondolatmenet értelmében — egyedi esetekre vonatkozó tudósítás-jellegük miatt választottam el „irodalmi" ikertestvérüktől.)

Az alábbiak tehát nem jelenthetnek számbavételt. Csak megkísérlem — a rendelkezésemre álló gyér számú példa alapján — vázolni, hogy miért *nem* — vagy csak részben irodalmi érték e műfaj címkéjével jelentkező írások zöme, s hogy milyen sajátos feladatkör marad betöltetlenül e műfaj holtponton rekedésével.

Az irodalmi riportot a *dokumentáris szépirodalom* kategóriájába szokás sorolni: dokumentáris, mert a valóság tényeiről tesz hiteles bizonyosságot, és szépirodalom, mert e tényanyagot művészi formában, írói mondanivalót szolgálva állítja az olvasó elé. A riport e kétarcúságát azonban szerzőink legtöbbször valami összeadási műveletnek vélik, amelynek során a tények „szürkeségéhez" hozzá kell adni az irodalom „színességét".

A legkényelmesebb megoldása ennek a számtani alapműveletnek a lírai (gyakrabban csak lírainak szánt) riport; a *Kilencszáz ifjúmunkás* szerzője, Mikó Ervin például (*Utunk*, 1967. január 6) meglátogatja a galaci kohászati kombinátot, összeírja a rávonatközö legáltalánosabb adatokat, s lírai hatásra törő tájképet szö közéjük, mint a befejezés: „Másnap lehull az első hó. Vad szél süvölt, befújja fehérral a várost, vattafüggöny lobog a Duna fölött, a tél beköltözik az utcákra, a terekre, a házak közé. Odakinn az építőtelepen mindenki a helyén van. Fenn a magasban kavargó hópolyhek örvényében nyomulnak mind feljebb az építőállványokon a kohóépítők...“ Amely lelkesedés kétségtelenül irodalmi célt szolgál: az építők heroizmusáról akar képet adni. Ez a kép azonban annyira plakátszerű, hogy a munka az állványokon, a metsző téli szélben, „kavargó hópolyhek örvényében“ — valóságos majálisnak tűnik. A helyenként felvillantott portrékban is az irodalmiság legfontosabb ismérve, az emberre irányuló figyelem sikkad el: „állá alá kötött füles sapkájából éppen csak a keskeny, mongolvágsú szem pár villan elő“ — írja az egyik brigádosról, s a riporter legalább ebben „ténytisztelő“; ha csak ennyit lát belőle, miért írjon többet? Ugyanez a „műfaji tudathasadás“ munkál Szilágyi István *Befejezetlen teremtésében* (*Utunk*, 1967. augusztus 18) is; a riporternek megvan a maga penzuma — bizonyos számú adatot kell közölnie a galaci kombinátról —, s ezt „olvasmányossá“ igyekeznek tenni egy olyan hangulat-kerettel, amely a maga konvencionális kellekeivel bármelyik hasonló munkátelepre bízást alkalmazható.

Ezt az összeadási műveletet félreértésnek mondotam, a riportírás legjobb hagyományai ugyanis nyilvánvalóan bizonyítják, hogy a riport irodalmisága nem a tények ellenére valósul meg, hanem éppen általuk; a jó riport éppen azért lesz irodalmi, hogy tényeket közöl. Hogy visszatérjek az idézett galaci példára: ha a riporter nem lelkendezne az építők hősiességéről, hanem egyszerűen közölné, hogy hány fok a hideg (Celsiusban), hány m/sec sebességgel fúj az a bizonyos „fullánkos crivát“, majd pusztá kísérletképp megpróbálna két óra hosszat dolgozni az állványokon, s leírná, hogyan érzi magát közben, az egésznek a végén pedig közölné összehasonlításoképpen, hogy milyen éghajlati viszontagságoknak és fizikai erőpróbáknak van kitéve egy déli-sarki időjárás-kutató, akkor ezek a tények az idézett líránál sokkal meggyőzőbben bizonyítanák a helytállás férfiasságát. (Az ajánlott módszer különben nem új; melegebb égöv alatt, de ezt alkalmazta például Hemingway is *Az öreg halász és a tengerben* — meglepő irodalmi hatással.) Persze, e módszer megkövetelné, hogy az ember — kit egy hajdani költő „a poézis első tárgya“-nak nevezett — maga is előlépjön a tények rangjára. „Az épület belső terében jókora templom férne el kupolástul, tornyostul. Ilyen méretek mellett nem csoda, ha alig vehetők észre a barna műanyagsisakos emberek“ — írja Szilágyi. S riportja végén: „Ha pedig ezek a roppant csarnokok, a hazai modern nagyipar elsősülöttei saját merész vonalaik szerint alakítják, formálják megépítőiket,

napjait — részleges sikerrel. A budai temető védelmére összetoldozott csonka zászlóalj parancsnokának kinevezik Skultéthy Gábor polgári iskolai magyar—történelem tanárt mint régi nyilast. Mindenki menteni próbálja bőrét, az összeomlás nyilvánvaló, a tanár mégsem hajlandó tudomást venni a valóságról, fanatikusán hisz eszményei diadalában. Sorsa — egészen az értelmetlen halálig — kitűnően példázta, ahogyan az alapjában véve rendes, lelkiismeretes, jóhiszemű kispolgár kegyetlen, vérengző fenevaddá válik, ha egy olyan eszmét tűz zászlajára, mint a fasizmus. (Szépirodalmi Könyvkiadó, 1967.)

Friedrich Dürrenmatt

Dramák

Fölötte kockázatos vállalkozás az utókor nevében jósolni, ítélkezni egyes, még alkotó írói nagyságok utóélete fölől. Mégis, ma legalábbis úgy tűnik, nyugodtan megállapíthatjuk, hogy századunk 50-es, 60-as éveit drámairodalmának reprezentánsa a svájci Dürrenmatt. Egy évtizede hódította meg nálunk is a színpadot és az olvasóközöniséget egyaránt.

Gyűjteményes kötete 5 legismertebb színpadi művét tartalmazza: A nagy Romulus, Angyal szállt le Babilonba, Az öreg hölgy látogatása, A fizikusok, A meteor című történelmi és jelenkori komédiát.

Dürrenmatt sikerének „titka“ az, hogy korunk legégetőbb intellektuális és erkölcsi problémáit szóltatja meg modern s mégis ezer szállal az elődei eljárásaihoz kapcsolódó, a mai néző és olvasó számára közérthető formában. Korunk nagy színpadismerőjének zürichi gyűjteménye, amely a

téka

jelen fordításkötet alapjául szolgált, a Kömedien címet viseli, nem véletlenül. „Dürrenmatt az a bohócsapkát öltött próféta, aki lankadatlanul hirdeti Ninive pusztulását” — írja a magyar kiadás utóavában Ungvári Tamás. (Európa, 1967.)

Claude Mauriac

Felejtés

François Mauriac, a mai francia irodalom egyik legkiemelkedőbb alakja, jól ismert a magyar olvasó számára. Fia, Claude Mauriac, kisregényével a francia prózairodalom érdekes és tehetséges kísérletezőjeként mutatkozik be. E különös „lélektani detektívregényben” egy személyben jelentkeznek a nyomozó, a tettes, a kommentáló író s a olvasó — csak formailag különíti el őket Mauriac, helyenként kétvagy háromhasábos tördeléssel. Az eljárás, amint az utószó szerzője, Bajomi Lázár Endre írja, „leki cinéma vérté” módszert idéz. A fő „cselekményszál” a nyomozás az időben, a harc a feledéssel s az erre fordított szellemi és lelki erőfeszítés, az idő szerkezetének boncolgatása. Nemhiába mondja a főhős: „Csak egy téma van: az idő.” Claude Mauriac kísérletének fontosságát talán éppen a Proust óta központi jelentőségűnek érzett időkérdés tovább-boncolása jelzi. (Európa, 1968.)

Zaharia Stancu

Mezítláb

Ez a regény központi helyet foglal el a mai román próza kiemelkedő egyéniségének műveiben: lírája, korábbi epikája ezt készíti elő, s az író az első megjelenés (1949) óta is mind-egyre visszatér azóta a XX.

úgy tíz, húsz esztendő múlva nehezen vállalkozhatunk arra, hogy képelettel fölérjük ennek az új rajnak akkori álmait.” Itt van a riport eltemetve! — mondanám a közmondás után szabadon, mert először is a szerző a jelen álmait sem igen igyekszik írásában „képzelettel föérni”, másrészt e ek a „megépítők” nyilván nemcsak a tíz, húsz évnyi jövőben fognak formálódni, hanem a tíz, húsz évnyi múlt-hoz képest formálódtak is. A különbségek a munkabért, az életszínvonalat, a munkaviszonyokat tükröző statisztikákon mérhetők, van azonban, amit semmilyen statisztika nem mér: az ember erkölcsi tartása, életfelfogása, belső igényei, boldogsága vagy elégedetlensége — ehhez kell az írói látás, ez az, amit a tényekből, a tények nyelvén ki kellene bontania a riportternek.

Persze, nem a jelenlegi munkamódszerrel: „A rendelkezésemre álló idő kevésnek bizonyult... alig is szállhattam ki a gépkocsiból.” Mint köztudomású, Egon Erwin Kisch nem ezzel a sietséggel érdemelte ki a „száguldó riportter” nevet!

Tények nyelvéről szoltam az előbb, s szeretném a szót jelzőhöz kötni: szociográfiai tényekre gondoltam, vagy a tények szociográfiai szemléletére.

Amiről a riport ír, az lehet termelési, népességi, művelődési vagy egyéb adat — irodalmivá akkor válik, ha a maga tényszerűségével emberi viszonyokat testesít vagy határoz meg, ha adatból szociográfiai adalékká válik. Adalékká — tehát önmagán túlmutató érvényűvé. Az irodalmi riport a tények funkciójában különbözik hírlapi ösétől. A riport eredetileg beszámolót — maibb szóval tudósítást — jelent; tények helyszíni megfigyelésen alapuló közlését. A tény itt önmagában ismeretgazdagító, oktató vagy szórakoztató — tartalma a riportnak. Az irodalmi riportban a tény *formaelemmé* válik — annyiban érdekes, amennyiben emberi jellemelek és sorsok villannak fel benne (az egyénre mutató „ábrázoló” funkció!), s amennyiben a maga különösségével elárul valamit a társadalom általános struktúrájáról, amelyből vétetett (a társadalomra mutató általánosító, megismerő funkció!)

Amelyik riport-adatnak nincs ilyen emberi-társadalmi megismerést szolgáló funkciója, az éppolyan íráshiba, mint a rossz rím vagy a fölösleges jelző.

Ami persze nem az adatok bőségét, gazdagságát akarja kifogásolni. Szilágyi István *Tanügyiiek gondja falu* című írásában (*Utunk*, 1967. március 24) kitérő probléma-látással villant pillanatképeket a falusi értelmiségi életfeltételeiről s ezen keresztül a falu művelődési életének megoldatlan kérdéseiről. Néhol még statisztikaszerű adatsorral, általános következtetésekkel is kísérletezik. Hogy következtetései többnyire kérdés-értékűek, az éppen annak tulajdonítható, hogy adatai inkább példa-ízűek, s nem elegendők a mondott szociográfiai általánosításhoz; a problémák mögött nincs megnyugtató összkép, mely az adatok társadalmi érvényességének a körét pontosan meghatározná. Ami viszont szervezen összefügg a riport irodalmi értelemben vett mondanivalójával. E mondanivaló jelenti a tények sugallta állásfoglalást,

valóság-értékelést. Jellegénél fogva a riportban ezt az értékelő állásfoglalást, elítélést vagy helyeslést — akár közvetlenül szólal meg az írásban, akár az adatok összefüggéseinek logikáját tartalmazza, kimondatlanul és félreérthetetlenül — a riport nyújtotta valóságkép igazolja, s egyben e valóságkép méri társadalmi súlyát, objektív erkölcsi értékét is. R riportírásunkra viszont jellemző, hogy amennyiben bátran nyúlt a társadalmi élet tipikus kérdéseihez, rendszerint „novellásított” formában tette, azaz az egyedi esetben próbálta felmutatni — az eset többé-kevésbé novellisztikus kikerekítésével — a társadalmi érvényűt, a közérdekűt. Ez esetben a tények kiválasztása lesz döntő jelentőségű; ahogy Kovács János írja e riporttípusról: „... a novella felé törekvő riport eszmei-esztétikai értéke akkor valósul meg, ha az egyedi eset önmagában is tipikus.” (*Korunk*, 1967. 8.) Hozzátenném: e tipikusság lemerése nyilván csak viszonyítás eredménye lehet, ezért a szociográfiai érvényű ténygyűjtés dönti el: a bemutatott, megírt jelenség mint kirívó vagy mint általános eset jelenít meg nagyobb összefüggéseket. Ami végső soron a riportokban megtestesülő állásfoglalás értékmérője.

Raadásul e novellisztikus riportban éppen a *tényhűség*, a dokumentum-jelleg válik másodrendű fontosságúvá, hiszen az egyedi eset mindenképpen a valóság lehetőségét jelzi csupán (semmivel sem jelent más minőséget a szépirodalmi fikciónál), a riport sajátos föladata viszont szerintem éppen az, hogy a lehetőségessel (szépirodalom) szemben a létezőben mutassa föl a törvényszerűt.

*

Egy másik riporttípust kell itt említenem, a világszerte művelt nyomozó riportot, melynek nálunk egy sajátos, „kérdésföltevő” válfaja dívik. Két jellegzetes példát hoznék föl: Jagamas Iona *Zárt tárgyalás?* (*Utunk*, 1967. január 27) és Kiss János *Valami hiányzik* (*Utunk*, 1967. április 14) című írását. Mindkettő a magánélet társadalmi érdekű problémáira világít: az első a családi élet felbomlásáról, a másik az alkoholizmus személyiségromboló, a környezetet szerencsétlenségbe döntő hatásáról ír. Jellemző rájuk, hogy az egyéni élet kátyúba zökkenésének magyarázatát a környezet tagjaiban, a riporthősök életviszonyaiban is keresik, a kollektív és az egyéni felelősség kérdését vetve fel. De jellemző rájuk az is — és fő fogyatékoságukat látom ebben —, hogy nem jutnak túl a „mik vannak” tudatosító döbbenetén; a tény elszigetelt jelentésű marad, az állásfoglalás alkalmisága nem szélesedhet a társadalmi élet nagyobb összetevői — közösségi magatartás, életforma, erkölcs — fölött mondott itéletté. Legjobb esetben lelkiismeret-ébresztők ezek az írások, de nem ösztönzik ezt a lelkiismeretet a cselekvésre.

Mi volna hát a riporter feladata? Nem egyszerűen az emberi torzulások regisztrálása s a felháborodás vagy elérzékenyülés — erre több-kevesebb tudatossággal minden ember képes. Nyomozni azt kell,

századi román falu regényeposzává fejlesztett művéhez. 1907 gyermekeskózzal látottat véres tragédiája nem egyszerű epizód számára, hanem az emberjogaiért küzdő román parasztság sorsának valóságos jelképévé nő, jelképévé az elnyomásnak, amely kegyetlen megtorlással felelt a jogok követelésére, s a tragédia gyermekhőseiben ígéretes jelképévé az igazságért való s a felszabadulásban értelmet nyerő küzdelemnek. Szemlér Ferenc az első változattól nyomon követte a formálódó élményanyagot, s most a IX. (1964-ben megjelent) román kiadás alapján átdolgozott fordításban, művészi igényességgel tolmácsolja Stancu művének kemény tárgyilagosság és áradó líraiság együtteséből szőtt nyelvet. (Irodalmi Könyvkiadó, 1968.)

Louis Aragon

Az omnibusz utasai

A modern francia irodalom formálódását végigkövető regényciklus, a Való világ e kötetete az 1889-es párizsi világkiállítás idejéről indítja s az első világháborúba vezetí hőseit. A béke és a virágzás kora ez, legalábbis látszólag, amellyel azonban a francia polgárság nem tud mit kezdeni. Modern, nyugati változatú Oblomovja, Pierre Mercadier azonban már hiájával van azoknak a nemes akarásoknak is, amelyek Goncsarov hősét oly szomorúan rokonszenven egyéniséggé avatták. Akaratnélkülisége ön maga elől való menekülés is, s kérielhetetlenül vezet individualizmusa csődjéhez, amelyben züllése egy osztály halálraitélségének bizonyysága. A Horizont-sorozatban megjelent kötetet Lányi Viktor fordította. (Irodalmi Könyvkiadó, 1968.)

téka

Bernhard Capesius

Sie förderten den Lauf der Dinge

A jeles erdélyi szász tudós nemzetiségének nagy humanista hagyományait idézi ebben a feltűnően szép kiállítású bukaresti kiadványban. A szerző tollából már 1957-ben közölt a Korunk tanulmányt a reneszánsz erdélyi német íróiról, s most örömmel lapozzuk gazdag szemelvénytöredékét, melyben Szászsebes, Medgyes, Brassó, Nagyszeben, Beszterce, Gyulafehérvár 16. századbeli humanista latin-német tudósait, történetíróit és emlékiróit vonultatja fel. A bevezető tanulmány nemcsak a bemutatott művek realista jellegére utal, hanem alkotóik „nemzetközi vonására” is a környező román és magyar népiséggel való kapcsolataikban. Erdély és Moldova egykorú leírásával találkozunk ezekben az írásokban, melyek a török veszedelem torkában is életigenlést, újjáépítést, műveltséget sugároznak. Honterus 1543-as Brassói Iskolai Szabályzata például évente két színi előadást ír elő, Schesäus pedig, a Noé békegalambját címerül választó medgyesi eposzíró, saját korának történetéből merít 1571-ben erkölcsi tanulságokat. (Literaturverlag, 1967.)

Fáskérthy György

Az ember, aki bükkfa volt

Az 1940 és 1965 között írt elbeszélések legjobbjai kismimizett és félrecsúszott életű embereket mutatnak be. A címadó írás mindenképpen szeretne kitűnni, azonban bükkfává változva is középszerű marad. Az újságírói-riporteri rutinnal megírt események, részletek, sajnos, nemigen állnak össze szilárd szer-

ami a valóságban, a köz- és magánéletben előidézi, vagy legalábbis lehetővé teszi e torzulásokat. Mint ahogy a pozitív, az új típusú humanizmust jelző emberi vonások éppen e visszahúzó erőkkel való küzdelemben, a velük ellentétes — ugyancsak a valóságban munkáló — tendenciák hatásaképpen mutatkoznak. Ne a felszínen sodródó ágacska legyen az ember e riportok valóságvizsgálatában, hanem mélyvízi áramlások jelzője is.

Ez a fajta, egyént és társadalmat a maga mély, de tényszerű és adatolt összefüggésében látó riport válhat egy korszerű erkölcsi magatartás építőjévé. Az ember felszabadulásáról a szocializmusban sokat és joggal beszélünk — ez a felszabadulás azonban tömeges és intézményes. Mindenki része valamilyen formában annak a közös erőnek és hatalomnak, mely az embert valóban úrrá teszi természet és termelés felett, cselekvő részt adva neki létének irányításában. Mindenkinek megvan azonban a maga valóságköre, melyre minden cselekedete kihat, s amelyen belül a cselekvés társadalmi érvényű érték-normái sajátos formában, konkretizálva érvényesek. E konkretizálásban az egyén nem mint vezetett, irányított társadalmi lény, hanem mint a cselekvés egyetlen felelős megválasztója szerepel — helyes döntése, embersége elsősorban e valóságkör tudatos és igaz értékelésétől s a tárgyilagos önismerettől függ.

A riport tényvizsgáló, e kis valóságköröket a nagy egészhez kapcsoló s az egyéni magatartásformák értékelését nyújtó nyomozó munkája e területen lehet a szó etikai — és esztétikai — értelmében megismeréssé, a valósághoz felelősséggel viszonyuló ember belső szabadságának kifejezőjévé.

*

Befejezésül hadd idézzek egy példát arra, hogy e valóságkutató szándék, e ténybizságot és szociográfiai tartás valóban nem eltéríti a riportot az irodalmi kifejezéstől, hanem közelebb viszi hozzá. Szabó Gyula utolsó előtti novelláskönyvét (*Fűhúzó április*) egy régebbi faluképhez kapcsolódó ábrázolási mód miatt kifogásolta bíráló minőségében éppen e sorok írója — utalva arra, hogy a falu életének, emberi viszonyainak és pszichikumának a változásait Szabó Gyula milyen pontosan feltérképezte *riportjaiban* — a tényekben látva azt, aminek írói megjelenítésére nem mindig vállalkozott. Szabó Gyula új kötete (*Szerelmünk havában*) éppen az ábrázolás modernségével jelentett újdonságot az író pályáján. Hogy e modernizálódás elemei már a régi novellákban fölsejlettek, s hogy erre a bíráló nem volt eléggé érzékeny, az a kritika kritikájára — vagy önkritikájára — tartozik. A fontos itt az, hogy Szabó Gyula novellisztikájának formai gazdagodását egy ilyen valóság-felmérő, valósággal számot vető tudatosulás előzte meg — hogy tehát a korszerűbb formákat egy tényekből leszűrt, korszerűbb valóságkép parancsolta írásaiba.

Persze, az író útja az élmény megformálásához alkattól is függ, az irodalmi élet egészében ez a folya-

mat író és riporter munkamegosztásának jótékony eredménye is lehet; kétségtelen azonban, hogy irodalmunk csak nyerne vele, ha az írói állásfoglalásban fokozottabban érvényesülne a valóság tényeinek a vonzási reje.

Láng Gusztáv

Páll Lajos versei

A név ismerős és jó csengésű a *Korunk* olvasói előtt. Viselője több mint egy évtizede mutatkozott be, mint fiatal költő — Szilágyi Domokossal, Lászlóffy Aladárral, Jancsik Pállal egyvívású — az *Utunk* hasábjain. Azóta rangot, megbecsülést vívott ki magának (és szülőföldjének) a fiatal képzőművész-nemzedék legerőteljesebb egyéniségei között.

Célunk nem is a bemutatás tehát, inkább a személyazonosság megállapítása, amolyan esztétikai igazolás, melynek eredményeképp tüstént nyilvánvaló lesz: a kerámikus, a festő, a grafikus Páll Lajos nemcsak mint személy azonos a költő Páll Lajossal, hanem mindenekelőtt mint személyiség, mint művészi alkat, mint alkotói jelenség, mint egyazon világ ecsettel-tollal egyaránt jellegzetes képviselője is.

Páll Lajos hosszú éveikig — mialatt nem közölt verset — képeivel biztosította lírája folytonosságát. Lírát mondunk, megszokásból, holott Páll Lajos költőnek is, festőnek is alapvetően epikus alkat. Balladás világ az övé, akár verseit, akár képeit szemléljük, a székely-képzőlet és a székely valóság, vagyis a szülőföld kínálta hagyományok mitikus fogantatású, mégsem korszerűtlen tolmácsolása. Sosem pusztán keret, a székelység sajátos szellemi termékeiben az egzotikumot keresők izléséhez hígított díszítőelem az, amit Páll Lajos szűkebb pátriája szemléletmódjából, formakultúrájából átment a modern költészetbe, képzőművészetbe. Visszavezethető ugyan keletkezése helyére, mégsem „helyi érdekű”. A legősibb kultúrákat felidéző jelrendszer elemeit ismerjük fel szófűzésében, kompozícióiban, a képes beszéd eredetiségének hitelét itt is, ott is, azonos funkció biztosítja, teszi egyetemes szárnyalásúvá.

A művészetben minden lehetséges. E gátlástalan tudás egykor, a művészet mágikus korszakában, a közösség, ma pedig a legmerészebb kifejezés módok teremtőinek biztosít teljes szabadságot. Páll Lajos tudatosan kezeli örökölt jussát: tudja, hogy a medve akár kék is lehet, a tehén zöld, a boszorkányok — quae non sunt — azért szédítő táncot járhatnak a festményen, a versben pedig „hold korongján fazaknak”.

Verseiben, akárcsak képein, a funkció nem vált el jelzésétől. Szülőfaluja, Korond ősi mestersege, a fazakasság, a műesség agyagból támadt csodáinak nemcsak ihlető példáit kínálja, hanem azt a pompás fényűzést is, mely a hasznosból fakadva s azon túl-emelkedve, a szép önmagáért való hasznát, az embe-

téka

kezetbe. A leírásokat pedig banális magyarázkodások tartják és torzítják. A kötet szerzője egy kicsit úgy járt, mint embere, aki bükkfa volt. (Irodalmi Könyvkiadó, 1968.)

Apulum VI. Acta Musei Apulensis

A gyulafehérvári múzeum ezúttal több mint 700 lapra terjedő kiadványa sok értékes régészeti, ó-, közép-, új- és legújabbkori történeti, numizmatikai és etnográfiai tanulmányt, anyagközlést és cikket tartalmaz. A régészeti anyagközlések (Horedt, Vlassa és másokéi) mellett különös érdeklődésre tarthatnak számot a római emlékműveket, tárgyakat és feliratokat bemutató tanulmányok (Popa, Grammatopol, Pop, Tudor, Bujor írásai), a Batthyaneumban őrzött, eddig ismeretlen Ovidius-kézirat (Lascu), középkori pénzletelek, medallionok, céhpecsétek ismertetése (Chirilă, Milea, Grefner, Gyulai Pál, Bunta Péter), a Horea, Cloșca és Crișan felkelésére vonatkozó újabb kutatások és D. Radu-nak a múzeum történetét áttekintő cikke. (Editura științifică, 1967.)

Tudor Arghezi

A virágáruslány

A Papp Ferenc fordításában megjelent regény a századfordulón játszódik le, és cselekménye egy idegen tőke kezén lévő romániai cukorgyárba vezet. Igazi félgymarmati világ ez, mintegy jelképe az ország akkori gazdasági kiszolgáltatottságának, ahol az önző és kapzsi politikusok cinikus cinikosságának háttérében haszonleső külföldi vállalkozók, a néptől és a földtől idegen, azzal megbarátkozni képtelen külföldi szakemberek, éhbéért dolgozó üzött, kiszolgáltatott munkások külön birodalma kavarog. Ebben

téka

a világban áll helyt két fiatal: a virágárus Lina és Ion Trestie laboráns, akik erkölcsi tisztasága, embersége, megalkuvásra nem hajlandó szilárdsága kellő biztosíték arra, hogy egy új, emberi világ megvalósításának ígéretét hordozzák magukban. (Irodalmi Könyvkiadó, 1967.)

Ferdinand de Saussure

Bevezetés az általános nyelvészetbe

Az újabbnakori nyelvtudományt forradalmasító mű, az 1916-ban megjelent Cours de linguistique générale magyar fordítása. Mindaz, ami a mai nyelvészetben újítás, az végső soron, közvetve vagy közvetlenül, Saussure nyelvelméletére vezethető vissza. Érthető, miért olyan nagy az érdeklődés fél évszázaddal később is Saussure munkája iránt. A német, orosz, japán, spanyol és lengyel fordítás után magyar nyelvű tolmácsolása is el nem avult érdekességét és korszakos hatását bizonyítja. (Gondolat, 1967.)

Kubinszky Mihály

Adolf Loos

A példás kiállítású mű a modern építészet e jelentős előfutárának életével, irodalmi és építészeti tevékenységével, értékelésével foglalkozik. Loos 1898-ban csatlakozik a bécsi szecesszióhoz, de egy év után szakít e mozgalommal, mely — szerinte — a képzőművészetek s az építészet új útjait a díszítés, a külső reformjában látja. Életpályája szakadatlan harc az eklektikus és szecessziós építészetfelfogás ellen. Mind épületei, mind irodalmi munkái igen jelentősek a modern építészet kibontakozásának folyamataiban. A könyvben számos fénykép és rajz mutatja be a legjellegzetesebb alkotásait. (Akadémiai Kiadó, 1967.)

ri teremtő akarat és képzelet talán legnemesebb vívmányát jelenti.

Mert minden jelent valamit. Ha egyebet nem, hát azt, hogy élünk, itt vagyunk, bánatunkban-örömlünkben erősebbek vagyunk nyomorúságnál, vérontásnál, halálnál, mert mindenben meglátjuk a törvényt, mindenből kigyöngyöztetjük a szépséget... Ahogy Páll Lajos írja, forog az agyag, melyből vétettünk, akárcsak a fazék, a bokály, a korsó, formává lankadunk, minden remekbe korongolt fazékkal, korsóval, bokállal, s a költő elmondhatja az élettelen anyag, és az élő, de olyan ékesen, mint ő, szólni nem tudó ember helyett: „Tűzbe fehéredem — Tűzbe vörösödöm — Tűzbe keményedem — s lobot vet félelmem.”

Mert féltünk attól, hogy jobbakké lehetünk, mint vagyunk, hogy szebbet teremthetünk, mint amilyenek vagyunk. Mi féltünk. A művész — a költő, a festő, a fazakas — nem fél. Vagy ha fél is, nem térhet le útjáról.

Manapság — a szakosodás korában — gyanús a sokoldalúság. Ki-ki a maga mesterségét folytassa — így szól az iratlan, s valljuk meg, általában igazságos törvény. De vannak kivételek, dacolnak a törvénnyel. A tehetség mindig kivétel a nagy átlaghoz képest. S minden igazi tehetség — új törvényeket teremt. Ha Páll Lajos verseit olvassuk — nem egy festő verseit ízeletgetjük. Ha képeit nézzük — nem a poéta képeiben gyönyörködünk. Kit zárt magába Páll Lajos, aki „így dörömböl?” Egy ikerpárt, egyik festő, másik költő, egyik sem alábbvaló a másiknál, megszólalásig — s azon is túl — hasonlítanak egymásra. Mégis önálló, társa karjára nem támaszkodó egyéniség mindkettő. Ugyanarról szólnak, két formanyelven. Mégis megértik egymást. Mégis megértjük őket. Csoda? Talán az. De a művészet világában az értékek helyet cserélnek, s a csoda válik természetessé, a csoda, az emberiség örök álma. Mert ahogy a költő mondja:

Erőst az álma aláz

S álmot aláz aki gyenge.

Szilágyi Júlia

Vonat vonatot takar

Csak le kell ásní egy kicsit, és világok bukkannak elő, csillagrendszerek alakulnak, az ember úgy érzi, ereiből, idegvégződéseiből új, finom, szétágazó antennák nőnek ki...

JEAN ROUSSELOT

A költő Jean Rousselot-t versolvasóink ismerik. Eddig 21 verseskötete jelent meg, nyolc regénye, novelláskötete, rengeteg tanulmánya és cikke.

Ezúttal a prózaíró Rousselot-val ismerkedünk meg. A karkai szintézisben mozgó *Un train en cache un autre* 1965-ben jelent meg Párizsban, most pedig

magyarul, Farkas Márta fordításában.* Prózája minden mondatán érzik a költői látásmód képek halmozása. A modern ember analitikus filozofáló gondolkodása. A költő és prózaíró Rousselot világában mindig ott van a vonat; „Vigyázat, a vonat mögött másik szerelvény tartózkodhat” — ez a vissza-visszatérő motívum. A vonat szót úgy értelmezik, ahogy akarják. „Jelentheti a halálveszélyt, ha szfinxekre, cerberusokra és istenekre bízunk magunkat, vagy a tények és álmok, gondolatok és szívdobbanások, mint csigolyák szapora szétágazását a mélység felé és minden irányba, de jelentheti a végtelenség egymásra fényképezett, maguk-álmódó, megtörtendő, létező, romlásnak induló vagy megszűnő dolgokat, bennünk vagy a világban, a mások vagy a magunk emlékezetében; mindegyik ráfényképezés egyszerre tíz, száz, ezer összegabalyodó vagonosor alkotórése, ugyanakkor újabb vonatsozlop kezdete is.” Tehát a *train* szó tulajdonképpen az élet eseményeit, a sorsot, életmódot jelenti — ami bennünk van —, s ami csak akkor jön mozgásba, ha a tóba követ dobunk; gyűrűzik-hullámozik a teljesedő gondolat.

A regény egy 30 milliót elsajátító könyvelő vonatával indul. Állomásai a legkietlenebb vidékeket is elénk villantják. Nagy kitérőket tesz, elvezet a gyermekek vízióihoz „a lekvár és pirított kenyér” illatú világba. Az emlékképek zuhataga életre kelti halott őseit. A környező világ ezer és ezer képek vetülete jelenik meg. „Az ember a Követel rovattal kezdí és a Tartozikkal végzi.” Számunkra szokatlan az író szokimondása; a nevének nevezett dolgok minden álszeméremtől mentesek. A szagok, színek, folytonos kísérői az eseményeknek (egy könyvben sem olvastam annyit a mályvaszínről). Kettősség fut végig a könyvön, regényírás közben másik regény születik. A könyvelő Léon Hirson-Christian Chaumet vállán át bepillantunk az író Rousselot való világába: „Naponta nyolc-tíz óra, még több is, kezemben toll, szemem a könyveken”...

Nehéz, küzdelmes ifjúsága nem égeti ki; mély humanizmusa átsüt írásain: „Túl sok a néma, az önző, túl sok a feledékeny is”... Ez a költői vallomás a mai francia irodalomban Gide óta ismeretes. Hatalmas körmondai szinte a fáradság határáig viszi az olvasót, mikor egy szokatlan fordulat, kép hatványozottan csigázza fel újra képzeletét. Benne van a modern ember mindennapjának gondolata, sőt azon túl, mindaz, amiről nem szokás beszélni; maga az író is közvetlenül, ezer kusza gondolatával jelenik meg előttünk. E könyv egy része Illyés Gyula plátánjai alatt született; a Balaton selymes habja simogatta és ihlette a nagy francia költőt, és tette gazdagabbá a francia—magyar irodalmi kapcsolatokat.

Pozsár Gabriella

* Jean Rousselot: *Vonat vonatot takar*. Európa Kiadó, Budapest, 1967.

téka

László Gyula

Hunor és Magyar nyomában

Könnyeden és művésziesen s mégis tudományos hitelességgel, a ma követelményeinek megfelelően írni a magyar nép őstörténetéről s a hun-magyar mondavilág mozzanatairól — a csodaszarvacsról, a turulmondáról és „Isten kardja”-ról — a régész tud, aki egyben művészettörténész is (sőt: ő maga művész). László Gyula a krónikák anyagát az ásatások eredményeivel hasonlítja össze, s őseink örökségét egy régi eurázsiai kultúra változataként mutatja be. Külön becse a könyvnek, hogy elsősorban a messze múlt munkás életét — „a hétköznapiak mélyén formálódó humánizmust” — tárja fel őstörténeti tallózásában. A gazdag képanyag egyrészt magának a szerzőnek az „elképzelte vázlat”. (Gondolat, 1967.)

Robotos Imre Szárnybontás

A szerző „elbeszélő meditációnak” nevezi ezt a kisregényt, amelyben egy diáklány életének sorsdöntő eseményét követve keresi viselkedésének nyitját, s próbál választ találni az új nemzedék szexuális erkölcsének problémáira. Robotos nem moralista, aki elvont kategóriákkal dolgozva ítélkezik emberi tettek fölött, őt a tettek társadalmi-lélektani-közösségi-erkölcsi összefüggései érdeklik. Az egyedi eset körül így bontja ki az okoknak egy olyan szövevényét, amelynek szálai átfogják a lány családjának és iskolai környezetének egész életterét, s a lány környezetében találja meg azokat a pozitív és negatív fogódzókat, amelyek ismeretében egy felelősége tudatától áthatott, de nem itélkezni, hanem szeretettel segíteni akaró osztályfőnöknő megadhatja a korántsem könnyű kérdésre a feleletet. (Irodalmi Könyvkiadó, 1968.)